

АЗЫРКЫ КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ МЕДИЦИНАЛЫК ТЕРМИНДЕРДИН ИЗИЛДЕНИШ ТАРЫХЫ

Орус тилиндеги медициналык терминдердин изилдениш тарыхы XVI-XVII кылымдарга туш келет. Совет убагына чейин медициналык терминдердин сөздүгү жарык көрүп келген болсо, совет мезгилинен кийин бул терминдердин илимий маңызына терең көңүл бөлүнө баштаган. Совет мезгилине чейин орус тилиндеги медициналык терминдердин изилдениш тарыхы Е.О. Мухинанын, М.Я.Мудрованын, П.А. Загорскийдин Н.И.Напалковдун эмгектери менен тыгыз байланыштуу. Эң алгачкы жолу 1712-жылы орус окумуштуусу Санк Петербургдук адмиралдык аскердик ооруканасынын дарыгери М.И.Шейн тарабынан орус тилиндеги, 1744-жылы орус профессору Н.М. Амбодик-Максимович тарабынан орус, француз жана латын тилиндеги “Анатомо физиологиялык сөздүк” аталыштагы медициналык терминдердин сөздүгү жарык көргөн. Анда адамдын дене мүчөлөрүнүн орус тилиндеги аталыштарынын 4000 сөз камтылган. 1844- жылы ушул эле сөздүк 600 сөзгө көбөйтүлүп, орус тилиндеги кээ бир оорунун аттарын камтыган сөздүк чыккан. Бул сөздүктөрдү иштеп чыгууда көбүнчөсү медицина илиминин өкүлдөрүнүн салымдары аябай чоң болгон.

Ал эми орус тилиндеги дартка байланыштуу сөздөрдүн грамматикалык, синтаксистик, семантикалык маанисин ачып берүү өткөн кылымдын 50-60-жылдарына туура келет. Медициналык терминдерди изилдеп калыпка салуу жана өнүктүрүү В.М. Брицинанын (1972), В.А.Воробьеванын (1987), В..С.Гусятинскойдун (1979, 1985, 1986) Л.В. Дубровиндин, Р. Ф. Зайцеванын ж.б. эмгектеринде иштелип чыккан.

1989-жылы Л.В. Лукьянова тарабынан “Формирование единиц высшего коммуникативного уровня в медицинских текстах” деген аталыштагы илимий иш жакталган. З. Старой тарабынан 1991-жылы “Системное описание терминологических (медицинских) наименований болезней” илимий иш жакталган.

Түрк тилиндеги дартка байланыштуу сөздөрдүн изилдениши өткөн кылымдын 40-50-жылдарына туура келет. Түрк тилдериндеги медициналык терминдерди иштеп чыгуу негизинен лексикографиялык ишти түзүү планын камтыган. Алгач дартка байланыштуу сөздүктөр кыргыз, түркмөн, өзбек, казак, азербайжан тилдеринде жарык көргөн. Андан кийин казак тилиндеги дартка байланыштуу сөздөр К.Жийдебаев (1978), К.Г. Аяпбергенова (1987), өзбек тилинде Хусанов Абдусалом (1982), татар тилинде Р.Р. Шамсутдинова (2000) ж.б. илимий иштер жарык көргөн.

1936-жылы Кыргыз ССРнин Элдик Комиссариатынын алдындагы тил жана жазуу илимий изилдөө институтунун көрсөтмөсү менен “Анатомия жана физиология терминдеринин кыргызча жана орусча сөздүгү ” кыргыз орто мектептерине ылайыкталып чыгууга пландалган. Бул сөздүк 1939-жылы Казань шаарында Д.Ж. Чолпонкуловдун авторлугу алдында долбоор түрүндө жарык көргөн. 1951-жылы ушул эле сөздүк Фрунзеде “Адамдын анатомиялык жана физиологиялык терминдеринин сөздүгү” деген аталышта СССР Илимдер академиясынын Кыргыз филиалынын терминологиялык комиссиясынын жетекчилиги алдында чыгарылган. Бул сөздүктүн автору болуп, Х.Я. Идирисов болуп эсептелген.

Кыргыз тилинде медициналык терминдерди камтыган сөздүк 1964-жылы И.К.Ахунбаев тарабынан жарык көргөн. Жогоруда аталган сөздүктөрдөн айырмаланып бул сөздүктө И.К. Ахунбаев тарабынан бир нече жаңы сөздөр изилденип кыргыз тилиндеги котормолору берилген. И.К. Ахунбаев тарабынан түзүлгөн сөздүк орто мектептери үчүн гана чектелип калбастан, медицина адистери жана студенттери үчүн аябай чоң колдонмо катары каралган. Бул сөздүктү түзүүдө 1951-жылы Парижде

“Анатомиянын эл аралык номенклатурасы” деген анатомдордун эл аралык конгрессинде кабыл алынган, медициналык жогорку окуу жайлары үчүн адамдын анатомиясы жана физиологиясы боюнча терминдеринин булактары болуп эсептелет. И.К.Ахунбаев биринчи жолу кыргыз тилиндеги медициналык терминдердин түзүүдө эл аралык медициналык терминдерди колдонгон. Бул сөздүктө анатомия физиологиялык терминдер камтылган. Сөздүк медициналык терминдердин орус жана кыргыз тилиндеги котормолорунан турат. Эске сала кетсек бул сөздүктөр долбоор ирээтинде жарык көрүп келген. 1964-жылы “Медицина боюнча терминдердин орусча-кыргызча сөздүгү” М.А. Алиевдин жана Т.А. Тыналиеванын аторлугу алдында жарык көргөн. Бул эмгек узак убакыттын ичинде кеңири талкууга алынган. Бул “Сөздүктүн” бир нече каталары жөнүндө өз убагында көптөгөн сын-макалалардын ээси болгон. 1967-жылы И.К.Ахунбаев тарабынан “Адамдын кыргызча-орусча сөздүгү” чыккан. Бул сөздүктө адамдын физиологиясына арналган сөздөрдүн кыргызча жана кыргыз тилиндеги котормолору берилген.

Бул мезгилде кыргыз медицинасы өнүгүү жолуна түшүп, космостук физиология, гигиена, кардиология деңиз астындагы адамдын физиологиясы жана башка ушул сыяктуу жаңы тармактар пайда болгондугуна байланыштуу 1973-жылы М.С.Мамбетовдун “Клиникалык медицина терминдеринин кыргызча-орусча сөздүгү” деген аталыштагы сөздүк жарык көргөн. Бул сөздүктү түзүүдө 33 томдук “Медициналык Чоң Энциклопедия” жана 3 томдук “Медицина терминдеринин энциклопедиялык сөздүгү” энциклопедиялары колдонулуп, латын, грек, орус тилиндеги медициналык сөздөрдүн кыргызча маанилери берилген. Ошондой эле бул сөздүк өзүнө терминологиялык сөздүктөрдөгү принциптерди (сөзмө-сөз которуу, түздөн-түз котормосуз ж.б.) камтыган. Тогуз миңге жакын термин камтылган. 1983-жылы Алиев М.А. медициналык терминдердин жыйнагын чыгарат. 1992-жылы Камарли З.П., Жуманов И.Ж., Мурзаев А.Ж. “Онкологиялык ооруканаларда орусча-кыргызча сүйлөшмө сөздүгү” андан кийин 1994-жылы Сайдахметова Ч.Т., Медведев А.Н. Офтальмология тармагы боюнча түшүндүрмө сөздүгү, 1996-редакциялык топтун анатомиялык терминдердин орус кыргыз латын тилиндеги сөздүгү жарык көргөн. Жана ошондой эле жогоруда жарык көргөн сөздүктөрдүн топтому жаңыртылып 2005-2007-жылы Жээналиевдин жана Джапановдун эмгектеринде берилген.

Ар бир термин дүйнөлүк илимдин өнүгүшү менен тыгыз байланыштуу. Совет мезгили кирип келгенден тартып кыргыз медицинасы жаңыча илимий жол менен өнүгүп жана бул тармакта жаңылыктар байма-бай илимий иштер жазылган. Медицина менен бирге эле медициналык терминдер да коомго жаңылыктарды киргизе баштаган. Медицина илимин медициналык терминдерсиз элестетүү кыйын. Бүгүнкү күндөгү колдонулуп жаткан терминдердинин көпчүлүгү чет тилдеринен кабыл алынган. Башкача айтканда латын, грек, англис, орус тилдеринен ж.б. Бул тилдердеги медициналык терминдердин терең жайылуусу медицина илиминин бүгүнкү күндө жогорку деңгээлде өнүгүп жатышы менен тыгыз байланыштуу. Ал эми нукура кыргыз тилиндеги дартка байланыштуу сөздөрдү биз көбүнчө фольклордук булактардан жолуктура алабыз. Ошондой эле кыргыз тилиндеги медициналык терминдер байыркы түрк адабияты жана тили менен тыгыз байланыштуу. Мисалга алсак, Махмуд Кашгаринин “Диван лугат ат-түрк” жыйнагынан бир нече терминдерди кезиктирүүгө болот. Ал терминдердин көпчүлүгү кыргыз тилинде дагы колдонулуп жүргөндүгүн белгилесек болот. Ал терминдердин кээ бирлери өзүнүн оригиналдуулугун жоготкон же болбосо, фонетикалык, грамматикалык жана лексикалык өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Мындан сырткары жалпы түрк элдерине тиешелүү болгон “Коркут-Ата”, “Огуз-Намэ”, “Алпамыш”, Жусуп Баласагындын эмгектери сыяктуу чыгармаларда кездешет. Бул чыгармаларда кездешкен дартка байланыштуу сөздөрдү этимологиялык жактан бирдикте кароого туура келет. Анткени айтылышы бир аз өзгөчөлүктөргө ээ болгону менен кээ бир сөздөрдүн келип чыгышы жагынан бирдей маанини берээри анык.

Кыргыз тилиндеги медициналык терминдердин түшүнүгүн чагылдырган дагы бир чоң эмгек бул “Ден соолук” энциклопедиясы. Бул энциклопедия кыргыз тилиндеги дартка

байланыштуу сөздөргө кыскача баяндама берилген. Бул энциклопедияда 90-жылдарда колдонулган жаңы кыргызча жана интернационалдык медициналык терминдер берилген. Бул энциклопедия жалпы СССР терминологиялык комиссиясынын көзөмөлү астында чыгарылган. Ошол мезгилде жаңы кирген интернационалдык медициналык терминдерге кыскача кыргыз тилинде мүнөздөмө берилген. Бул энциклопедия башка сөздүктөрдөн айырмаланып, ар бир терминдин маанисине макала жазылган. Ар бир терминдин кыргыз тилиндеги маанисин жана ошондой эле ооруга кыскача мүнөздөмө (мүнөздүү белгилери, алдын алуу жана аларга каршы күрөшүү ыкмалары ж.б.) берилген.

Кыргыз тилиндеги оорууга байланыштуу сөздөрдүн илимий жактан дээрлик толук түрүндө изилденип бүтө элек. Бир катар медицинага байланыштуу сөздөрдүн котормосу бир нече сөздүктөрдө берилген. Ал эми ооруга байланыштуу сөздөрдүн грамматикалык, лексикалык жана семантикалык жактан дээрлик изилдене элек.

2006-жылы Ахмед Гүнгөр тарабынан “Кыргыз жана түрк тилдериндеги ооруга байланыштуу тергөө сөздөр” аттуу илимий иш жакталган. Негизинен бул илимий иште ооруга байланыштуу сөздөрдүн табулук касиетин ачып берген. Кыргыз жана түрк тилдериндеги ооруга байланыштуу сөздөрдүн бир нече жаңы терминдердин тизмеси камтылган. Бул илимий иш бул эки тилдеги ооруга байланыштуу сөздөр менен гана чектелип калган эмес. Жалпы түрк тилдериндеги жана орус тилдериндеги ооруга байланыштуу сөздөрдүн табулук маанисин салыштырууну камтыган.

Адабияттар:

1. Ахунбаев И.К., Анатомиялык-физиологиялык терминдердин орусча-кыргызча сөздүгү. -Фрунзе,1964.
2. Сайдакматова Ч.Т., Медведев А.Н., Офтальмология боюнча орусча-кыргызча сөздүгү.– Бишкек,1994.
3. Ахмед Гүнгөр, //Кыргыз жана орус тилдериндеги ооруга байланыштуу тергөө сөздөр. -Бишкек,2006.
4. Лукьянова Л.В., // Функционирование единиц Высшего коммуникативного уровня в медицинских текстах. -М., 1989.
5. Ден соолук. //Энциклопедия//КР УИА-. Фрунзе, 1991.